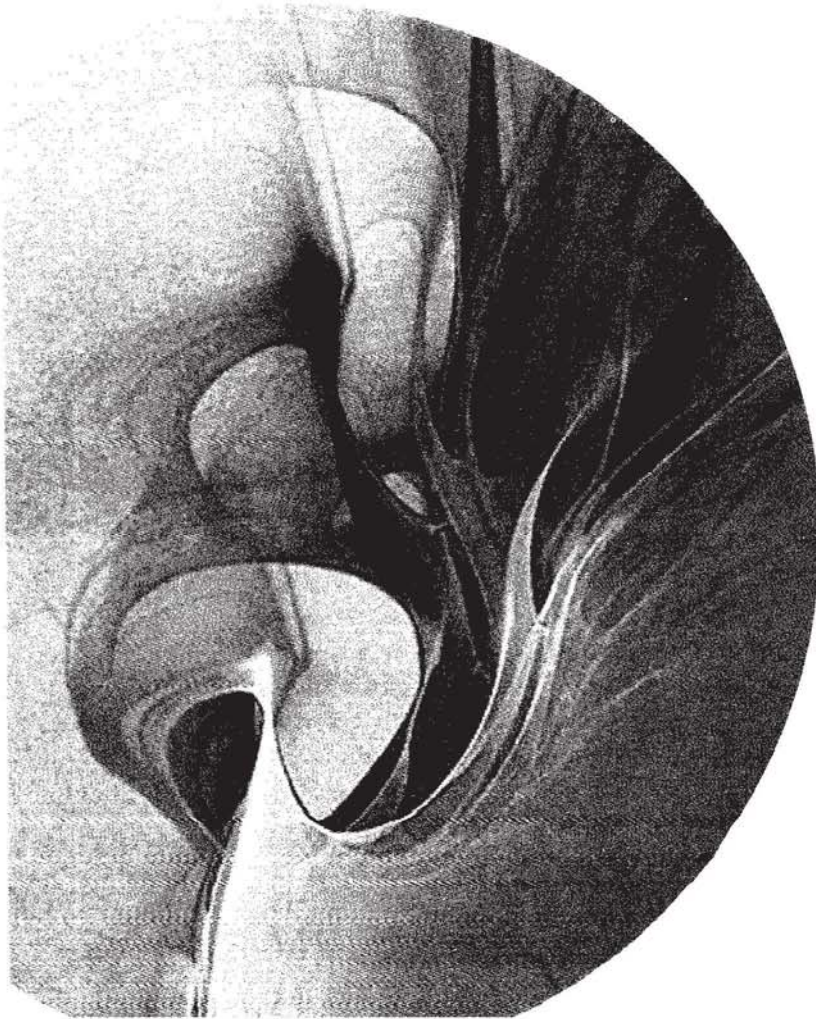


erol güngör ve değerler psikolojisi

Tuncer NAMLI

Çalışmalarının önemli bir kısmını ahlakî konulara ayıran Merhum Erol GÜNGÖR, bir psikolog olması münasebetiyle ahlak ve değerler konusuna mümkün mertebe psikososyal açıdan yaklaşan önemli bilim adamlarımızdan biridir. Her biri birbirinden güzel çalışmaları arasında, profesörlük tezinin, ayrı bir yeri ve önemi olduğunu düşünüyoruz. "Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar" adıyla Ötüken Yayınları tarafından yayınlanan bu çalışma, adından da anlaşılacağı üzere genel olarak değerler ve özellikle ahlakî değerler açısından onun bilimsel kişiliğine ayrıcalıklı bir konum kazandırmaktadır. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde, ahlak ve değerlerin felsefe, sosyoloji ve psikoloji ile ilişkisi ele alınmakta ve bu sahada ortaya konan literatür tanıtılarak genel-teorik bir çerçeve sunulmaktadır. İkinci bölümde ise Türk toplumunun değerler hiyerarşisinin tespiti ve kültür değişmelerinin bu hiyerarşik yapıya yansımalarına yönelik teknik bir alan araş-



tırması yer almaktadır. Eserin hazırlık niteliğindeki birinci bölümü, asıl konunun ele alındığı ikinci bölümü aratmayacak ve hatta gölgede bırakacak düzeyde değerli bilgiler, felsefî değerlendirmeler içermektedir.

1- Felsefe, Bilim ve Ahlak

Klasik İslam literatüründe, ahlak eğitime, "Ruh Terbiyesi" dendiğini aşağı yukarı bilme- yen yoktur. Bu durum, modern zamanlarda Batıda gelişen ve egemenliğini ilim dünyamıza kabul ettiren psikoloji ilminin (ruh bilim) ah- lakla ne kadar yakından ilgili olduğunu ortaya koyduğu gibi, ahlak eğitimi ile meşgul olacak veya en azından ahlaka dair söz söyleyecek ki- şilerin de psikolojiyle veya ruh bilimle ilgilen- meye ne kadar muhtaç olduklarını açıkça ifa- de etmektedir. Ve hatta birinci öncelikli so- rumluluğu çocuk yetiştirmek olan sıradan bir ebeveynin bile insan ruhundan, ruh terbiyesin- den anlaması gerekirken; öğretmene psiko- loji öğretemeyen bir toplumun veya eğitim sis- teminin hangi aşamada olduğu konusunda bir fikir verir sanırım. Ahlak kelimesini duydu- ğunda dudağını büken modernite yanlıları bir yana, eğitim tarihine "Ruh Terbiyesi" tabiriyle ilmî bir disiplin kazandıran kültürün mirasçı- ları, şayet kendi kültür ve medeniyet dünyala- rının dışında gelişen bir psikoloji ilmine muh- taç olmuşlar ve ondan da yeterince faydalan- mıyorlarsa merhum Erol Güngör hocanın bu kitabını okumalıdır, diye düşünüyorum. Ho- canın şu tespitlerini birlikte okuyalım: "*Felse- fenin, pek çok konuyu kendisinden bağımsız hale gelen ilim disiplinlerine bırakmış olduğu son zamanlarda bile Ahlak, Felsefeye en sadık alanlardan biri olmuştur. Bu yakın beraberli- ğin sebebi, ahlak felsefesinin gayesi ve ahlak konusunda öğrenmek istediğimiz şeylerin mahiyeti ile sıkı sıkıya ilgilidir... Ahlak felsefe- si, ahlakî problemler ve ahlakî hükümler hak- kındaki düşünceden ibarettir... Ahlakî davra- nıyla ilgili inançlarımız birer değer hükmün- den ibarettir. Bir kimsenin iyi dediği davranış, ulaşmak için çaba harcadığı hedef, bir başka-*

Böyle olunca bizim geçen yüzyıldan beri hayli pozitivist bir ton kazanmış olan ilim geleneğimiz ahlak problemini geri atacaktı. Değer hükümlerinin operasyonel tarifleri yapılamadığına göre onların ilmi de olamazdı. Zaten gün geçtikçe gelişen sosyoloji ve sosyal antropoloji araştırmaları değer hükümleri konusunda tam bir kültürel rölativizmin hakim olduğuna işaret etmekteydi.

*sınca kıymet ifade etmiyor. Böyle olunca bizim geçen yüzyıldan beri hayli pozitivist bir ton ka- zanmış olan ilim geleneğimiz ahlak problemini geri atacaktı. Değer hükümlerinin operas- yonel tarifleri yapılamadığına göre onların ilmi de olamazdı. Zaten gün geçtikçe gelişen sos- yoloji ve sosyal antropoloji araştırmaları değer hükümleri konusunda tam bir kültürel rölati- vizmin hakim olduğuna işaret etmekteydi. Böylece, sosyal ilimlerde ahlak problemi in- san gruplarının ne kadar değişik şeylere inan- dığını göstermeye yarayan bir etnolojik malu- mat yığını haline geldi... İlimlerin değer hü- kümlerinden kaçmayı prensip edindiği bir çağda "iyi ve kötü" kavramlarının felsefeye ait özel bir konu olarak kalması yadırganamaz- dı..." (GÜNGÖR, Erol, *Değerler Psikolojisi*, s. 12-14, Ötüken, üçüncü basım, İst. 2000)*

Güngör'ün bu ifadeleri, ahlakın felsefeden ba- ğımsız bir bilim haline gelemeyişi konusunda sadece Batı biliminin sergilediği sefaleti ortaya koymakla kalmıyor, aynı zamanda kendine öz- gü bir sosyal bilimler sistematiği geliştireme- yen Müslüman geleneğinin acziyetini de dolay- lı olarak ifade ediyor. Özellikle kitabın ilk cüm- leleri, Batı düşüncesinin yüzeysel ve aceleci tu- tumu nedeniyle birtakım hakikatlerin üzerin- den atlayıp geçtiğini ortaya koyar mahiyettedir: "*Tanınmış İngiliz filozofu G. E. Moore, ahlak felsefesi sahasında şimdiye kadar doğru bilgi- ler elde edemeyişimizin sebebini, sorduğumuz sorunun mahiyetini düşünmeden ona cevap bulmaya çalışmamıza bağlamaktadır. Moore ve diğer ahlak felsefecilerine göre ahlak felse- fesinin konusu "iyi ve kötü" nün ne anlama gel-*

diğini araştırmaktır. Fakat bütün filozoflar "iyi nedir" sorusuna karşı iynin tarifini bulmaya kalkıştıkları için hataya dūřmūřlerdir; çünkü "iyi" tarife gelen bir Őey değildir, yani kendinden başka bir Őeyle tarif edilmeyip sadece sezgiyle kavranabilir." (s. 12) Albert EINSTEIN'in tabiriyle ilmi, deneySELLiğe indirgeyerek metafizik korkusu hayaleti üreten ve o sayede hasta olan aşırı empirik Batı dūřüncesinin (B. Rus- sel, B. Fels. Tarihi, C. 2, s. 15, Ank. 1972), ahlak ve değer gibi konu ve kavramları bilimsel kabul etmeyen yaklaşımlarına sosyal bilimler ışığın-

Neyse ki üniversal bir ahlak sisteminin bulunması için çalışan bazı filozoflar, kültür farklılaşmalarının yanlış anlaşılmasında gerektiğinin altını çizerek kültürel farklılaşmaları ortaya koyan antropolojik malumata rağmen yine de ahlakî bir sistemin kurulabileceğini savunmuşlardır.

da cevap veren Güngör, ahlakın sosyoloji ve psikolojiden daha köklü bir bilim olduğunu da ortaya koymaktadır: "Toulmin, ilmî bir karar vermek için Őartlarını istediğimiz gibi tertiple- yebileceğimiz tecrübelerle baş vurduğumuzu, halbuki ahlakî bir karar konusunda ilmi tecrü- benin vereceği imkanlardan mahrum bulunduğumuzu, söylemektedir. Hakikatte bu kusur ahlakî hüküm sitüasyonları için değil, bütün in- san ilimleri için söz konusudur. Değişkenlerini istediğimiz gibi kullanamadığımız bir sosyoloji ve hatta psikoloji ilim sayılırsa ahlakî da peka- la ilim sayabiliriz. Fakat benim kanaatime göre Ahlakın ilim olmayışının başlıca sebebi, onda objektif unsurlara indirgenemeyen bir subjek- tif temelin (kıymetlerin) bulunmasıdır. Ahlak konusunda ilim (psikoloji) ve felsefenin ayrılık noktası da buradadır." (s.17, 18)

Böylece, Güngör sözü, ahlakın hangi yönleri- nin felsefi, hangi yönlerinin bilimsel olduğu noktasına getirmektedir. Ahlakın empirik (tec- rübî) ve destriptik yönlerinin bilimi, bunun dı- şındaki normatif (değersel) yönünün ise felse-

feyi ilgilendirdiğini söyleyerek, onun yalnızca bir bilim olmakla kalmadığını bir çok bilim da- lını yakından ilgilendiren bir bilim olduğunu deklare etmektedir. (s. 18) İlim ve Ahlak başlı- ğı altında ahlakın temel sorunlarını sıraladıktan sonra Etnoloji, Tarih, Sosyal Antropoloji, Sosyoloji ve Psikoloji gibi ahlakî konu edinen bilimlerin listesini vermektedir. Batıda hem sosyolojinin hem de pozitivistin babası kabul edilen A. Comte'un ahlakî daha önce ilim say- madığı halde daha sonra onun ilimler arasın- daki yerini ilk defa kesin olarak belirlediğine ve hatta onu en mükemmel disiplin sayarak en başa koyduğuna işaret etmektedir. (s. 20) Bi- limi pozitif bilimlerden ibaret gören bir poziti- vistin bile ahlakın bir bilim olduğu gerçeğini göz ardı edememesi açısından bu tespitin önemli olduğunu düşünüyöruz. Ancak hem pozitivistin babası kabul edilip hem de ahlakî ilimler sıralamasının en başına koyan A. Com- te'un bu çelişkisi, Pozitivistin, evlatlarının ka- fasında, babasının kafasında durduğu gibi dur- madığını gösterir niteliktedir. Comte'un üç hal kanunu zamanla meyvelerini vermiş, etnolog ve sosyal antropologların büyük bir kısmı, sa- ha çalışmaları sonunda en mutlak ahlak de- ğerlerini rölativizme itmiş, ilkel dinlerden ha- reketle gelişmiş dinlerin ortaya çıktığı tezine paralel olarak, ilkel toplumların ahlakî yargı- larından hareketle medenî toplumların ahlak sistemlerinin ortaya çıktığı tezini ortaya atmış- lardı. Neyse ki üniversal bir ahlak sisteminin bulunması için çalışan bazı filozoflar, kültür farklılaşmalarının yanlış anlaşılmasında ge- rektiğinin altını çizerek kültürel farklılaşmalar- ını ortaya koyan antropolojik malumata rağ- men yine de ahlakî bir sistemin kurulabileceğini savunmuşlardır. Kültürlerin çeşitlilik ve farklılıkları ile kültür değerlerinin rölativizmini ayrı ayrı Şeyler olarak değerlendiren J. Locke (1690) ve H. Spencer (1892) bunlardandı. (s. 21)

2- Psikoloji, Ahlak ve Değer

Sosyal ahlak sahasının etnoloji, sosyal antro- poloji ve sosyolojinin ilgi alanına girdiğini, buna

karşın ahlakın bireyde geçirdiği maceranın –ahlak normlarının teşekkülü ve benimsenmesi, ahlakın yaş, cinsiyet zeka vs gibi diğer davranış değişkenleriyle ilişkisi- ve iç kontrol mekanizmalarının mahiyeti gibi sahaların ise psikolojiyi ilgilendirdiğini belirten Güngör, psikoloji ve ahlak ilişkisine dair doyurucu bilgiler vermektedir. Çünkü Güngör'e göre psikoloji, insan davranışlarının ilmi olması nedeniyle ahlak onun araştırma sahalarından biri olmaktadır. Sosyal psikolojinin iki temel problemini teşkil eden sosyal davranış ve özellikle sosyal öğrenme öylesine psikolojik bir mahiyet arz eder ki birçok filozof ahlakı sadece psikolojinin konusu saymışlardır. Ahlak normları sosyal normların bir çeşidini teşkil ettiği gibi, sosyalleşme dendiği zaman insanın biyolojik bir varlık iken aynı zamanda sosyal bir varlık haline gelmesi anlaşılmalıdır. İşte bu yüzden psikolojide ahlak problemi, bir gelişme ve olgunlaşma problemidir. Yazara göre gelişmenin alt birimlerini oluşturan sosyal, duygusal ve zihinsel gelişim sahalarının at başı bir gelişim seyri izlememesi, gelişme ve olgunlaşma ayrımının bir kanıtı sayılmalıdır. Dahası ahlakî gelişme, zihinsel ve duygusal gelişmeden ayrı düşünülemez. Çünkü ahlakî hayatımız bilgi, duygu ve davranış olaylarının bir terkibi mahiyetindedir. (s. 21-24) Ahlakın doğuştan gelen bir olgu olmayıp sonradan öğrenildiğine kani olan Güngör, gelişmeci ahlak teorilerine özel bir önem vermektedir. Duygucu yönü ağır basan Freud ile zihinci yönü öne çıkan Piaget arasında bir karşılaştırma yaparken, sadece bilgilerle desteklenip duygularla tamamlanmayan ahlakî davranışların bir hesap meselesine dönüştüğünü dile getirmektedir. (s. 25-26)

Sözü, değer problemi ve ahlak meselesine getiren yazar, ahlakî davranışın ayırt edici özelliğini birtakım insanların ve düşüncelerin ortaya koyduğu iyi ve kötü hükümler çerçevesinde ele alınması şeklinde değerlendirmektedir. Bu türlü hükümlere değer hükümleri dendiğini ve bir şeyin arzu edilebilir (iyi) veya edilemez (kötü) olduğunu belirten ifadeler

şeklinde tanımlanabileceğini dile getirmektedir. Yazara göre ahlakî hükümler böylesi birer değer hükmüdür ama bütün değer hükümleri ahlakla ilgili şeyler değildir. Verdiği örnekler yeterince açıklayıcı olmasa da ahlakî hükümleri, mükellefiyet (yükümlülük) hükümleri ve ahlakî değer hükümleri diye ikiye ayırması anlamlı bulunabilir. Bunlardan birincisi, yapılması doğru veya yanlış olan hareketlerle, ikincisi ise şahısların, şahsiyet vasıflarının, niyet ve isteklerin ahlakî niteliğiyle ilgilidir ki bireysel ahlakî ilgilendiren birinci grup hükümler, sosyal ahlaka yakın duran ikinci gruba göre daha içsel bir görüntü arz etmektedir. Değeri, değer hükümlerinden hareketle tanımlamaya çalışan Güngör şöyle demektedir: *"Değer hükmü, bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğunu belirten ifade ise o halde değer de bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır."* (s. 27) Bu tanımıyla değeri, değer hükmünün; inancı da değer temeline oturtan Güngör, değerinin subjektif bir inançtan mı ibaret olduğu ya da inancın dışında objektif bir gerçekliği temsil

"Değer hükmü, bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğunu belirten ifade ise o halde değer de bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır."

edip etmediği sorusuna cevap bulmaya çalışmaktadır. Felsefe tarihinin en yakıcı sorununun bu olduğunu bu soruya cevap bulunduğu taktirde herkesin kabul edebileceği ortak esasların bulunması anlamına geleceğini dile getiren Güngör, Psikolojinin bu soruna felsefeden farklı yaklaştığına dikkat çekmektedir: *"Psikolojide değerlerin önemi, onun objektif bir esasa dayanıp dayanmamasında değil, insan davranışlarının yol göstericisi olarak oynadığı roldedir. Bu bakımdan psikolog, değeri bir inanç olarak alır ve bu ona yeter. Özellikle ahlakî davranışlar konusunda değer; insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, dav-*

ranışları değerlendirirken baş vurulan bir kriter demektir... Değer bir inanç olmak bakımından dünyamızın bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin bir terkibi demektir. Fakat değer, inancın spesifik bir şekli olma itibarıyla ondan daha yukarıda bir zihin organizasyonudur. Çünkü değer bir inanca değil bir arada organize olmuş bir grup inanca tekabül eder.” (s. 28)

Sözü değer-tutum ilişkisine getiren Güngör, tutumun da tıpkı değer gibi idrak, duygu ve bilgilerimizin bir terkibi olduğunu; bilgi, duygu ve hareket gibi üç yapıcı unsurunun bulunduğunu ve bilhassa bir inançlar organizasyonunu ifade ettiğini dile getirmektedir. Ancak aralarındaki benzerlik nedeniyle değer ile tutumun Newcomb ve Campell gibi bazı psikologlarca eş anlamlı kullanılmasını eleştiren Güngör, Rokeach gibi, değer ile tutumun aralarındaki bunca benzerliğe rağmen farklı şeyler olduğu görüşünü savunur. Değerlerin tutumlar için de bir rehber rolü oynadığının altını çizerek şöyle bir gerekçe ortaya koyar: “*Şahıs öyle bir*

“Değer bir inanç olmak bakımından dünyamızın bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin bir terkibi demektir. Fakat değer, inancın spesifik bir şekli olma itibarıyla ondan daha yukarıda bir zihin organizasyonudur. Çünkü değer bir inanca değil bir arada organize olmuş bir grup inanca tekabül eder.”

zihin organizasyonuna sahip olacaktır ki insanlar, objeler ve davranışlar hakkındaki görüşleri bu temel atıf noktasına (referans) göre şekil alsın... Tutumlara nispetle değerlerin durumu, özel hallere nispetle genel prensiplerin durumuna kıyaslanabilir.” (s. 29-30) Güngör’ün inanç, değer, tutum ve davranış sıralaması; davranışların ahlakîliği veya ahlak dışılığı ve hatta bundan da öte inanç-amel ilişkisi açısından oldukça açıklayıcı gözükmektedir. Davranışlardaki ahlakî zafiyetin, tutumsal zafiyetten, tutum zafiyetinin değersel zafiyetten,

onun da inanç zafiyetinden kaynaklandığı yönünde çok önemli ipuçları vermektedir. Güngör’ün bu yaklaşımlarını ahlak, değer ve psikoloji arasındaki sıkı ilişkiyi gözler önüne seren açıklamaları izlemektedir: “Zaten klasik felsefenin bilgi ve ontolojiden (varlık) sonra geriye kalan iki konusu, ahlak ve estetik, yani değer hükümleridir. Bütün ahlakî hükümler birer değer hükmüdür. Değer hükümlerinin mekanizmasını açıklayacak bir görüş ise sadece ahlak konusunda değil, bütün insan ilimlerinde bize ışık tutabilir... Eğer insan davranışlarının gerisinde değer dediğimiz bir takım zihni yapılar bulunuyorsa –ki öyledir– bu yapıları açıklamak psikologun birinci derecede vazifelerinden biri olmalıdır.” (s. 31) Daha açık bir ifadeyle ahlaktan uzak psikolog, psikolojiden uzak ahlakçı işini tam olarak kavrayamamış demektir.

3- Felsefi, psikolojik ahlak teorileri ve değerler hiyerarşisi

Felsefi ahlak teorilerine, ahlakî kavramların tanımlanamayacağını savunan sezgiciler ile değerlerin empirik (deneysel-tecrübî) bir muhtevası bulunduğunu ve dolayısıyla inceleme konusu olabileceğini savunan natüralistlerin görüşlerini karşılaştırarak giren Güngör, değerleri ilgi ve ihtiyaç kavramları çerçevesinde temellendirmeye çalışan görüşleri özetler. Yine Batıda ortaya çıkan tabii değerler nazariyesine, Pepper’in değerler arasında öncelik ve üstünlük gibi hiyerarşik münasebetler öngören seçici sistemler teorisine, Sharp ve Brandt’in tasvipçi ahlak teorilerine yer vermektedir. Ahlakı hem yarar hem de bilgi (kognitif) temeline oturtmaya çalışan pragmatik ahlak teorisyenlerinin günümüzün sosyo-politik konularını ahlakî bir yaklaşımla izah etmeye yönelik çabalarını da özetleyen Güngör; ekzistansiyalistlerin, lojistikçi pozitivistlerin ve emotivistlerin normatif değerleri söz konusu hükmü veren kişinin duygusal, subjektif değerlendirmeleri olarak değerlendiren ve ilmin konusu saymayan itirazlarına da yer vermekte ve onların de-

ğerleri duygusal kanaatlere indirgeyen, duygularla tutumları birbirine karıştıran yaklaşımlarını ciddi bir tenkide tabi tutmaktadır. (s. 30-40) Felsefî ahlak teorilerinin değerler psikolojisi açısından bir değerlendirmesini yapan bilim adamı, bu teorilerin ahlakın temel değerini (normunu) araştırdıklarını, konumuz açısından bu standarda değerler hiyerarşisinin nirengi noktası olarak bakabileceğimizi ifade etmekte ve bu nirengi noktasının empirik olarak nasıl ortaya çıkacağını araştırmaktadır. *"Kişinin değerler hiyerarşisinde en yüksek ve önemli noktada yer alan değer, onun temel değeri sayılabilir,"* diyen yazar, J. Dewey'in bilgi ve duyguların karşılıklı etkileşimi görüşünden yola çıkarak ahlakın ilme, yani duygusal muhtevalı değer hükümlerimizin bilgilerimize dayandırılması iddiasının buradan kuvvet aldığını savunmaktadır. Yazarın yaptığı bir diğer önemli tespit ise ahlakî değerlerin diğer değer çeşitlerinden tecrit edilemeyeceği, hepsinin dinamik bir münasebet içerisinde olduğu ve hatta ahlakî duygu ve düşüncenin bütün değer sahaları içinde yaygın bir şekilde bulunmuş olduğu yönündedir. (s. 41- 44)

Bu tür felsefî tespitlerle okuyucuyu zihinsel olarak psikolojik ahlak teorilerine hazırlayan yazar, Piaget' nin iki merhaleli zihinsel (kognitif) gelişim teorisini ayrıntılı olarak ele almaktadır. Çocukta ahlakî duygu gelişirken her merhale bir öncekinin devamı olmakla beraber onu yok edip yerine kendisi geçmez, her merhale eskisi ile yenisinin bir terkibi mahiyetindedir. 7-8 yaşlarına kadar sürdüğünü söylediği ilk merhaleye ahlakî realizm, baskı ahlakı, hetononomi ahlakı gibi isimler veren Piaget, ikinci merhalenin çocuğun zihinsel gelişme ve sosyal tecrübesine dayalı olarak yeni gelişmeye yol açtığını ahlakî otonominin bu dönemde (7-11 yaşlar) geliştiğini iddia etmektedir. (s. 44-52) Piaget' nin görüşünü geliştiren Kolberg'in 6 merhaleli üç gelişme seviyesi teorisini özetleyen yazar ahlakî gelişim konusunda doyurucu ve oldukça yararlı bilgiler sunmaktadır: 1- Ahlak öncesi çağ (1-11 yaşlar) a-Maddî kuvvet

safhası, b-İlkel hazcılık safhası; 2- Kurulu düzen ahlakı c- İyi çocuk-iyi kız ahlakı, d-Kanun ve nizam safhası; 3- Alışlagelmişin üstünde bir ahlak anlayışı e- Sosyal sözleşme safhası, f-Evrensel ahlak safhası. Kolberg'in teorisini Piaget' ye göre daha kognitif (zihinsel) ağırlıklı bulan Güngör, onu aynı zamanda öğrenme merhaleleriyle de daha uyumlu bulmaktadır. Çünkü, Turiel'in düşünsel gelişim ile ahlakî gelişim arasında paralellik bulunduğu yönündeki görüşünü desteklemektedir. (s. 52-56)

önemli tespit ise ahlakî değerlerin diğer değer çeşitlerinden tecrit edilemeyeceği, hepsinin dinamik bir münasebet içerisinde olduğu ve hatta ahlakî duygu ve düşüncenin bütün değer sahaları içinde yaygın bir şekilde bulunmuş olduğu yönündedir.

Gelişme teorileriyle sosyal öğrenme teorileri arasındaki ilişkiye de değinen yazar, psikanalitik teorinin bu iki teori arasında yer aldığına dikkat çekmektedir. Çocuğun önce anne veya babayı model aldığını dolayısıyla ahlakı da onlardan öğrendiğini, onların cezalandırması sonucu kendini cezalandırmayı öğrendiğini ve bunun da vicdanın teşekkül emiş olduğunun göstergesi sayılacağını savunan Freud'un düşüncelerini özetlemektedir. "Freud'un zihin şemasında süper egoyu temsil eden vicdandır ve onun yargı kriterleri ahlak standartlarıdır." dedikten sonra, teorinin bütününe yapılan tenkitleri Freud'un buradaki düşünceleri için de söz konusu eden Güngör, ahlakın bir sosyal öğrenme, özdeşleşme yoluyla öğrenme olduğu, vicdanın kuvveti ile ahlaklılık arasında, fizikî ceza ile vicdan arasında münasebetler bulunduğu konusunda Freud'un bize ışık tuttuğunu dile getirmektedir. (s. 56-59) Sosyal öğrenme teorilerinin, ahlakî öğrenilen bir olgu ve bir sosyalleşme olarak nitelendirmelerini olumlayan Güngör, ahlak normlarının ve değerlerinin ceza-mükafat ve model edinme yoluyla öğrenileceğini savunmalarını eleştirerek yeni aç-

limlar getirmektedir. Çünkü, ona göre ceza ve mükafatın teşvik ve yaptırımlardan bahsettiği açık, ancak model edinme kavramı özdeşleşme (kendisini başkasının yerine koyma) ve taklit gibi kavramları içermektedir. Sosyal öğrenme teorisyenlerinin izahlarını Freud'unkin-

referanslarına mahkum olmaları kaçınılmaz gözükmektedir. Çünkü değerlerin öğrenilmesi, daha ziyade rol öğrenmesi şeklinde bir sosyal öğrenmedir.

den daha tatminkar bulmakla birlikte Freud'un uğraşıp da açıklayamadığı cinsel özdeşleşmeyi bir seçici pekiştirme olarak değerlendirmelerini ilginç bulmaktadır. Freud'un özdeşleşme teorisinin problemi çözmediği aksine muğlaklaştırdığı kanaatinde olan Güngör, şöyle demektedir: *"Eğer ceza insana ahlak ve vicdan kazandırsaydı en çok dayak yiyenlerin en vicdanlı kişiler olmaları gerekirdi!"* Sosyal öğrenme teorisyenleri, Freud'un indirgemeci ama abartılı yaklaşımına karşı daha geniş spektrumlu yaklaşım geliştirmektedirler. Onlara göre ahlakî davranışın kökeni, sadece cinsi hüviyet kazanmakta değildir; insan sadece cinsî rolleri değil, diğer bütün ahlakî davranışları başkalarını model edinmek suretiyle öğrenir. Bu akımın temsilcileri, özdeşleşmeyi cezaya dayalı savunmacı özdeşleşme ve ödüle dayalı gelişmecî özdeşleşme diye ikiye ayırarak seçicilikle sınırladıkları için onu taklitten farksız görmelerine Güngör Hoca olumlu bakmaktadır. Bundan dolayı da onların model edinme davranışlarını taklit türleri olarak değerlendirmektedir: Mükafat görme isteği, cezadan kaçınma isteği, güç arzusu, şahıslar arası benzerlik vs gibi. (s. 59-67)

Yazara göre ahlakın bir davranış, bir bilgi sistemi olarak öğrenilmesi ömür boyu devam etmektedir. Taklit, sadece çocuğa ve bireye mahsus değildir, yetişkinlerin ve toplumların da başkalarını taklit etmesi söz konusudur; hatta grupların ve toplumların taklidi, şahısların takli-

dinden daha da önemlidir. Gruptan gruba özdeşleşme, sosyal değişme ve kültür değişmesiyle uğraşanları yakından ilgilendirmektedir ve genellikle değişme, dışarıda bir grubun model alınması şeklinde olduğu için bazen iki taraflı grup taklitleşmeleri söz konusu olabilir. Sosyal psikolojide model edinilen gruba referans grubu denilmesine, insanların ya bir grubu veya bir lider şahsiyeti taklit etmelerine bakılırsa referanslarını iyi belirleyemeyenlerin başkalarının referanslarına mahkum olmaları kaçınılmaz gözükmektedir. Çünkü değerlerin öğrenilmesi, daha ziyade rol öğrenmesi şeklinde bir sosyal öğrenmedir. Hoca'nın bu düşüncelerini okurken aklımıza; "Allah Rasulü'nde sizin için güzel bir örneklik vardır." ayeti ve buna bağlı olarak da bir ümmet/toplum için peygamberin misyonu gelmektedir. Cesaret, azim, sebat, soğukkanlılık ve iffetli kalmanın bir değer olduğunu öğrenirken bu değerlerin arkasında toplum desteği bulunursa söz konusu değerler bizde kuvvetle yer eder. Fakat bu destek zayıflayınca değişmeye ve dejenere olmaya müsait hale gelir. (s. 68-70)

4- Tecrübî Bir Araştırma: Değerler Hiyerarşisi

Güngör Hoca, insan intibakının en önemli problemlerinden birinin davranışlar ve düşünce unsurları arasındaki ahenk sayıldığı için hazırlık aşamasında değerlerin birbirinden bağımsız olamayacağını dile getirerek söze başlamaktadır. İnsanın sadece bir değer sahasında değil, çeşitli değer sahaslarındaki tavırları da birbiriyle tutarlı olmaktadır. Özellikle ahlakî değerler sadece kendi aralarında kognitif (zihinsel) bir kategori teşkil etmekle kalmazlar; başka değer sahaslarıyla ilişkili olmaları gerekir. Hatta hiçbir değer sahasının başka sahaslarla ilişkisi, ahlakî değerlerde görüldüğü kadar sıkı ve yaygın değildir. Ancak, Hoca'nın asıl ele almak istediği olgu, değerler arası bu hiyerarşik sistemden yola çıkarak belli bir yerde bulunan kimselerin hangi tür davranışları daha çok veya daha az ahlaka aykırı bulduğu ve hangi çeşit değer tiplerinin hoşgörülük mikyasında nerelere düş-

tüğü konusudur (s. 73-77) Yazar, merhale teorilerinin ahlakî gelişmeyi değerlerin dışında, adeta onlardan bağımsız olarak ele aldıklarını (s. 78); bilhassa Allport, Vernon, ve Lindzey (1960) den sonra değerleri altı grupta toplamanın adet olduğunu ve bunlar arasında ahlakın yer almadığını dile getirmektedir: Estetik, Teorik (veya ilmî), İktisadî, Siyasî, Sosyal ve Dinî olmak üzere toplam altı gruptan oluşan bu kategoriye Güngör, Ahlakî Değerleri de eklemektedir. (s. 84, 85) Bütün hazırlıklardan sonra deneklere, her değer grubuna karşılık iki adet olmak üzere toplam 14 değer ifadesi vererek önem sırasına göre yerleştirmelerini isteyen bir test uygular. Yazımızın sınırlarını zorlayacağı için bu testin diğer kısımlarına ve onların nasıl yapıldığına dair geniş malumat veremiyoruz. (s. 85-93) Sadece sonuçların çarpıcı bulduğumuz bazı noktalarına değinmekle yetineceğiz.

Deneklerin eğilim ortalamasına göre değerler sıralaması şöyle olmaktadır: 1. Ahlakî, 2. İktisadî, 3. Siyasî, 4. Teorik, 5. Estetik, 6. Sosyal ve 7. Dinî değerler. s. 95-104) Bu sonuçlarda dikkat çeken en önemli nokta Ahlakî değerlerin ilk sırayı alması ve hatta Güngör'ün kendi ifadesiyle bütün denek gruplarında ilk sıranın altına hiç düşmemesi, buna karşın dinî değerlerin ise son sırada yer almasıdır. (s. 115) Güngör, bu sonucu şöyle izah etmektedir: "*Elimizde ilmî araştırma verileri bulunmamakla birlikte, dinî değerdeki bu düşüşün modernleşme adı verilen prosesle paralel olarak yürüdüğünü söyleyebiliriz. Cumhuriyetten öncekiler ve Cumhuriyetin ilk nesilleri, başka bazı göstergelerden çıkarabileceğimiz gibi, herhalde dinî değere ortanın üstünde bir yer veriyorlardı. Bugünkü toplumumuzda, özellikle yüksek tahsil görmüş kimseler arasında, eskiden dinin aldığı yer başka değerlere bırakılmıştır; önümüzdeki uzun yıllar içinde bu temayülde önemli bir değişme olacağını belirten herhangi bir işarete de rastlamıyoruz... Ahlakî ön planda fakat dini geri planda tutan kimselerin ahlakî dinden ayrı düşündükleri anlaşılıyor.*" (s. 119-120)

Merhum Güngör'ün dinî değerlerde modernleşme sürecine paralel bir gerileme olduğu yönündeki değerlendirmesine katılmamak mümkün değildir. Ancak, problemin ortaya konma biçimine bakıldığında olayın sebebini bundan ibaret görmek de imkansız görünmektedir. Zira Güngör'ün denekleri modernleşmeden pay alan kesimlerden seçmiş olduğu ama sonuçları takdim ederken Türk toplumunun bütününe mal edecek şekilde genellemeler yapmış olduğu kısmen de olsa kendini sezdirmektedir. Ahlakî ön planda, dini geri planda tutan kimselerin ahlakî dinden ayrı düşündükleri yönündeki değerlendirmesi de tartışma götürür bir konudur. Sorunun ortaya konma biçimi, deneklerin bu konudaki kanaatlerini deşifre etmesi bakımından anlamlı olabilir; ancak, ahlakî dinden bağımsız bir kategori olarak sunulması da pekala deneklerin bu ayrımı kanıksamasına yol açmış olabilir. Deneklerin bu ayrımı aşmasını beklemek de gereğinden fazla bir iyimserliktir. Çünkü, ahlakî değerlerin değer-

Bugünkü toplumumuzda, özellikle yüksek tahsil görmüş kimseler arasında, eskiden dinin aldığı yer başka değerlere bırakılmıştır; önümüzdeki uzun yıllar içinde bu temayülde önemli bir değişme olacağını belirten herhangi bir işarete de rastlamıyoruz...

ler skalası içerisinde bağımsız bir kategori olarak yer alması konusunda konunun uzmanı bilim adamları arasında bile bir konsensüs söz konusu değildir. Güngör Hoca, çoğu bilim adamının ahlakî değerleri bu kategoriye dahil etmediğini, ilk defa ahlakî değerleri bu kategoriye kendisinin dahil ettiğini açıkça ifade etmektedir. Dolayısıyla konunun uzmanlarının dahil kesinleştiremediği bir konuda deneklerin din ve ahlakın bir veya ayrı olduğu konusunda yargıda bulunmalarını ve testleri cevaplararken bu doğrultuda değerlendirme yapmalarını beklemek ne kadar isabetli olabilir. Merhum Güngör'ün ahlakî değerleri ilk defa böylesi bir bilimsel çalışmaya dahil etmesi ve hatta ahlakî

değerlerin sarsıntı geçirmediğini tespit etmiş olması son derece önemlidir. Ancak, din ile ahlakın arasını böylesi bir ayrıma tabi tutması seküler ahlak anlayışına kapı aralamak bakımından önemli mahzurlar barındırabilir. Gerçi Güngör Hoca, ahlakî değerlerin bütün değer gruplarıyla yakından alakalı olduğunu dile getiriyorsa da yaptığı çalışmanın sonuçları din ve ahlak ayrımının doğurduğu sakıncaları ele vermektedir. Kaldı ki iki kategori arasındaki ayrım öyle hafife alınacak türden bir ayrım değildir; birisi (ahlak) birinci, diğeri (din) sonuncu sırada yer alacak kadar ayrımın derinleştiğini göster-

toplum kendisi olmanın dışında bütün meziyetlerle kucak kucağa yaşamaktadır. İlk okul sıralarında "Değer ölçüsü birimi, paradır." önermesini ezberlemiş olan herkes farkına varmalıdır ki bizim paranın dışında da değerlerimiz vardı!

mektedir. Dahası dinî değerlerin geri plana itildiği bir toplumda ahlakî değerlerin çok mükemmel bir değer gördüğünü söylemek de sonucun sağlıklı olup olmadığını kuşkulu hale getirmektedir. Türk toplumunun ve özellikle aydınimsı kesimin son dönemde içine düştüğü etik (ahlakî) bunalım da göstermektedir ki modernliğin ahlakî yozlaşmaya yol açmadığını söylemek o kadar kolay gözükmemektedir. Bu durum, deneklerin kendilerini ahlakî olarak değerlendirmesinin sanıldığı gibi objektif olmadığına bir göstergesi dahî kabul edilebilir.

Sonuç

Merhum Erol Güngör'ün söz konusu ettiğimiz çalışması, değerleri ve özellikle ahlakî değerleri psiko sosyal açıdan ele alması ve bilhassa bilimsel bir çalışmaya konu yapması bakımından son derece önemlidir. Türkiye'nin son asırlarda yaşadığı kültür değişimleri açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Teorik-felsefî hazırlık aşamasını oluşturan birinci bölüm ise eserin önemini bir kat artırmakta ve onu daha da faydalı hale getirmektedir. Eserin akade-

mik bir tez olması münasebetiyle sınırlı tutulması ve bibliyografya kısmından da anlaşılacağı üzere dinî kaynaklara başvurulmaması eserden İslamî manada faydalanmayı bir nebze olsun sınırlamaktadır. Ancak ahlaka psikoloji ve özellikle değerler psikolojisi bakımından yaklaşması, Türkiye'deki İslamî-ahlakî çalışmalara önemli bir veri imkanı sunmaktadır. Modernleşmecilerle Müslümanların el ele vererek (belki de tek ittifak ettikleri konu budur) ihmal ettikleri ahlak felsefesi ve ahlak psikolojisi alanında Türkiye'de bir ilk sayılabilecek bu çalışma, merhumun diğer çalışmalarını saymasak bile kendisine rahmet dilememiz için yeterlidir, diye düşünüyorum. İnsanı ve insan ruhunu tanıma konusunda yeterince çaba göstermeyen ahlak eğitiminin başarısı(!) ortadadır. Türk toplumunun kendi değerlerine yabancılaşması ya da onları yabancı statüsünde görür hale gelmesi, millî-manevî değerlerin özellikle ahlakî değerlerin felsefî, bilimsel (psikolojik ve sosyolojik) çalışmalarla insanımızın idrakine yeniden sunulmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Öyle ki bu toplum kendisi olmanın dışında bütün meziyetlerle kucak kucağa yaşamaktadır. İlk okul sıralarında "Değer ölçüsü birimi, paradır." önermesini ezberlemiş olan herkes farkına varmalıdır ki bizim paranın dışında da değerlerimiz vardı! O değerler unutulduğundan beri millet olarak bizim değerimiz de hayli devalüe edildi. Çünkü bizi değerli kılan o değerlerdi. Haram, günah, ayıp ya da helal, sevap, takdir gibi kavramları lügatımızdan çıkardığımız veya el çırpmaya indirgediğimiz günden beri can, mal, namus, din ve nesil gibi dokunulmazlarımız bile paçavraya çevrildi. Unutmamalıyız ki değerlerinin ezilmesini seyredenler, o değerlerle birlikte ezileceklerdir. Böylesi bir hengamede bu yabancılaşma sorununu önleyecek çalışmalara katkıda bulunan herkes, Prof. Dr. Erol GÜNGÖR ve benzerleri gibi minnetle anılacaktır. ■